

Billesholms kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Kerstin Börjesson 2015-02-18

Billesholms kyrka

Bjuvs församling, Luggude kontrakt, Lunds stift, Södra Vrams socken, Skinneholm 23:42, Bjuvs kommun, Skåne län och landskap

Beskrivning och historik

Kyrkomiljö

Billesholm är ett brukssamhälle som växte fram i samband med att man började bryta stenkol i området på 1860-talet. Orten har fått sitt namn efter adelsgården Billesholm uppförd 1571 av Jens Billes. Gården blev sedan kungsgård i svenska kronans ägo men på 1800-talet revs gårdsbyggnaderna och idag finns endast en ruin kvar. Vid tiden för bruksortens etablering fanns endast en gård på platsen, Skinneholms gård.

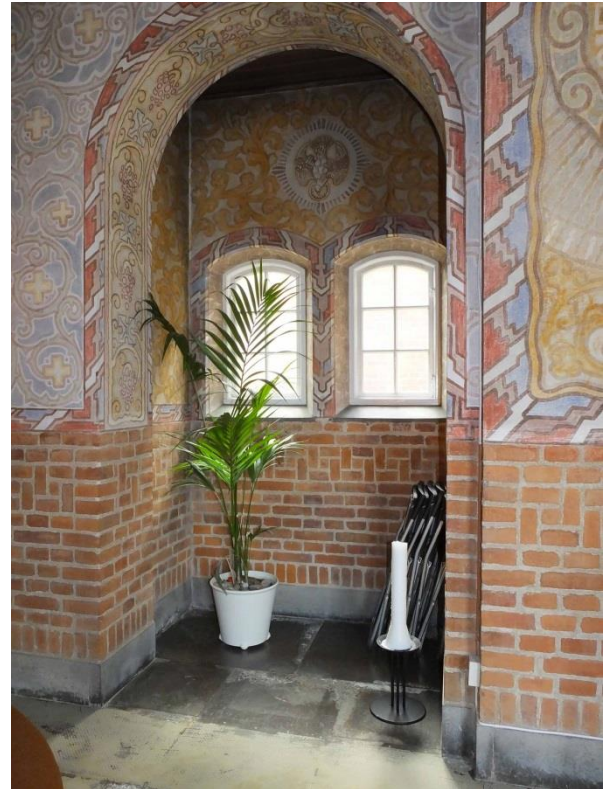
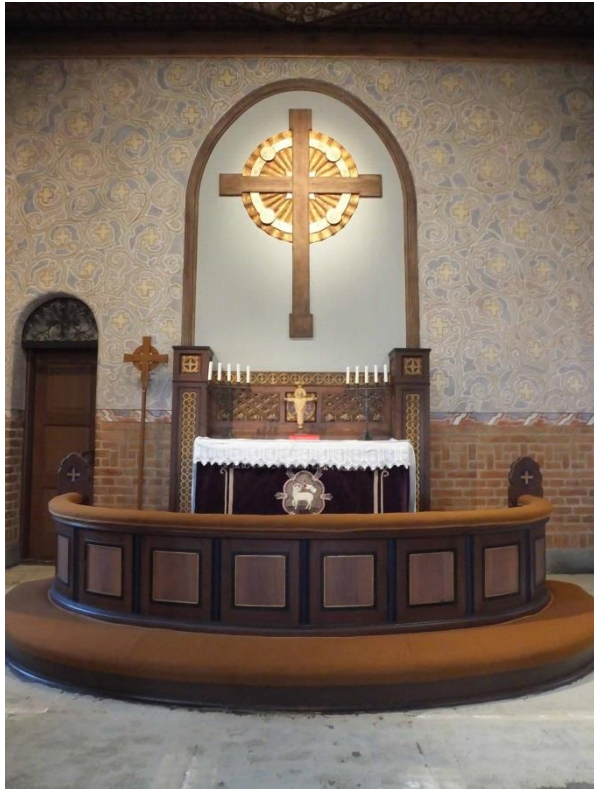
Bebyggelsen kring kyrkan är en typisk bruksmiljö uppförd av Höganäsbolaget. Både villabebyggelse, gruvbyggnader, kyrka och vägar anlades av gruvbolaget. Järnvägen mellan Bjuv och Billesholm invigdes 1876 och tågtrafiken utökades sedan med fler linjer vilket gjorde Billesholm till järnvägsknut. Kyrkan ligger på en liten höjd, ”kyrkbacken”, i de södra delarna av bruksorten. Kyrkan omges av en småskalig villabebyggelse som ritades arkitekten till Billesholms kyrka Martin Cronsiö. Ett stycke öster om bruksområdet låg gruvschakten. Billesholm är utpekat som särskilt värdefull kulturmiljö i Skånes kulturmiljöprogram, Länsstyrelsen. Billesholms typiska brukssamhälle med byggnader, gatusträckningar, folkpark, brukskyrkan och kyrkbacken lyfts särskilt fram som värdefulla delar av denna miljö.

Kyrkobyggnad

Kyrkan uppfördes som brukskyrka mellan åren 1918 och 1919 efter ritningar av gruvbolagets arkitekt Martin Cronsiö. Kyrkobyggnaden är en tidig form av småkyrka och den första kyrkan i Sverige som är sammanbyggd med olika lokaler till församlingsverksamhet. I byggnadskomplexet finns förutom kyrkorummet, samlingssal, bibliotek, lokaler för ungdomsverksamhet och syförening samt bostad för kyrkvaktmästaren. Själva kyrkan består av ett långhus med smalare och lägre kor samt sakristia, med tresidig avslutning, i öster. De gamla församlingslokalerna ansluter till byggnadens södra sida. Nya församlingslokaler finns numera i en fristående byggnad norr om kyrkan. Sedan kyrkan uppfördes har inga ombyggnader skett vad gäller byggnadens exteriör. Under 2004 utfördes förbättring av ventilation på vinden samt yttertaken reparades.

Exteriör

Hela byggnadskomplexet är uppfört av mörkrött Helsingborgstegel i kryssförband på en hög sockel av kluven granit i liv med fasadmuren. Sockeln har oregelbunden skifthöjd, kanske för

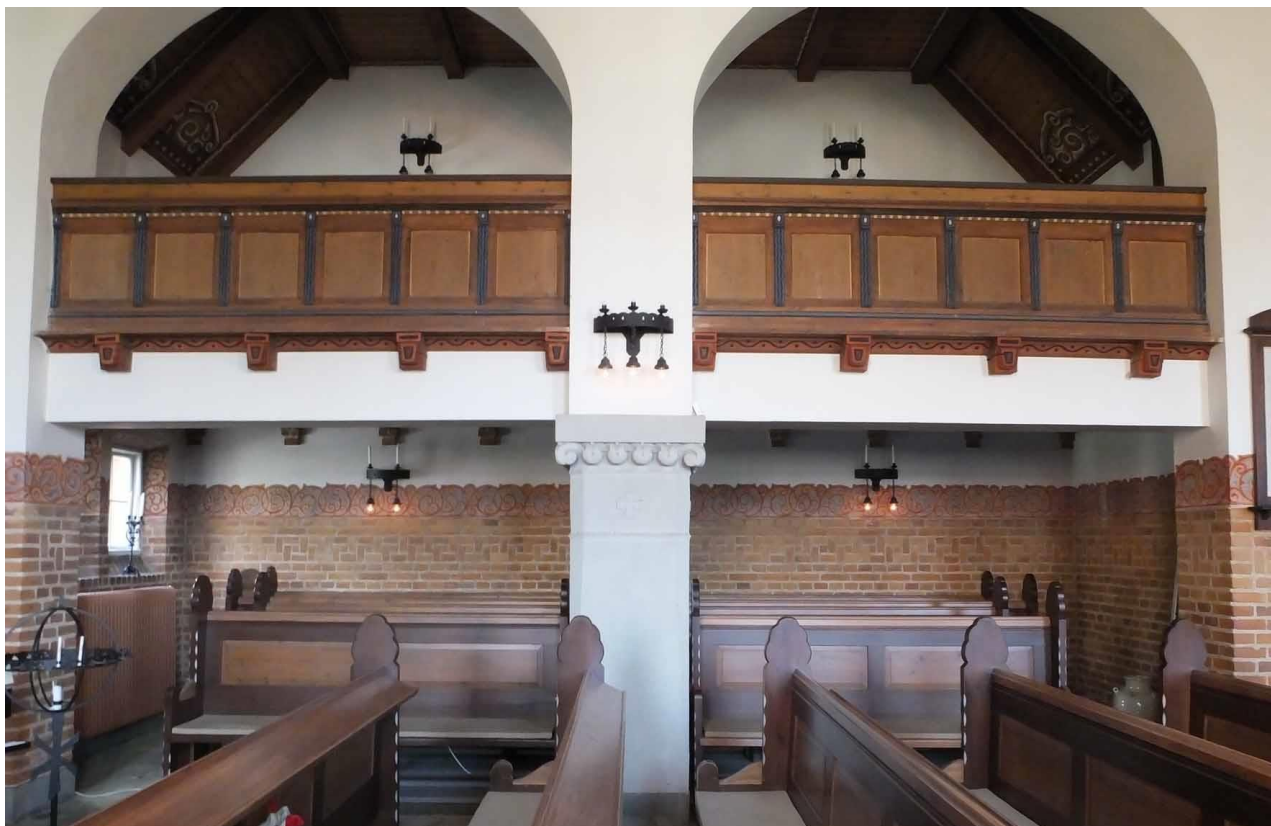

Kyrkans kor sett från väster (bilden till vänster) och norr (bilden till höger).

att ge intryck av att kyrkan byggts ovanpå en äldre ruin i nationalromantisk anda. Fasaderna avslutas med upptill med en gesims i form av tre utkragande tegelskift. Korets och långhusets gavelsidor avslutas upptill med en kontrasterande trappstegsformad mönstermurning i diagonala skift, s.k. strömskift. Vardera tre rundbågiga blinderingar finns i långhusets och korets gavelsidor. Långhusets gavelsidor kröns av inmurade kors i betong. Längs norra och västra fasaderna finns fem respektive två strävpelare murade likt fasaderna och avtäckta med taktegel. Vardera två liljeformade ankarslutar finns i långhusets gavelfasader.

Kyrkorummet har tre stora fönsteröppningar mot norr samt ett stort och tre mindre i väster med murade rundbågiga valvavtäckningar. Övriga fönsteröppningar är mindre och utförda med stickbågig avtäckning. Solbänkarna är täckta av kalksten. Fönstren består av spröjsade och vitmålade träfönster. Kyrkans huvudentré är från västra sidan av den södra tillbyggnaden som har gemensam ”tambur” med kyrkan. En prästingång finns också på sakristians södra sida. Huvudentrén består av en stickbågig muröppning med en pardörr av lackad ekpanel med kraftiga tidstypiska järnbeslag i nationalromantisk stil. Till sakristian finns en nyare ramverksdörr av lackad ek.

Långhus och kor täcks av sadeltak i rött enkupigt tegel, med kraftig skalkning vid takfoten och lagt över gavlarnas murkrön utan vind- eller hängskiva. Församlingshusets lägre byggnadsdel

Kyrkorummet sett mot söder och läktaren.

har valmade takfall och takkupor med sadeltaksavtäckning i tre vädersträck. Sakristian är valmat med fem takfall i rött tegel. Långhusets taklag består av höga spetsiga takstolar av fur som delvis är synliga inifrån kyrkorummet. Takstolarna är uppbyggda av sparrar på enkla remstycken vid takfoten och längsgående sidoåsar i höjd med ett hanband. Takstolarna har också ett nedre ramverk som bär upp innertaket och består av en lägre nivå hanband och stolpar fogade mellan hanband och bindbjälkar.

Interiör

Kyrkans interiör har genomgått mycket få förändringar sedan den uppfördes. Kyrkans första orgel byggdes 1918 av A. Mårtenssons orgelfabrik i Lund. Denna ersattes 1947 av en orgel byggd av Bo Wedrup, Uppsala. Denna byttes ut till den nuvarande orgel med ny orgelfasad byggd av Anders Persson i Viken 1973. Mellan åren 1980-1981 skedde en inre renovering under ledning av Torsten Leon Nilsson. Ett par bänkar plockades bort längst fram i långhuset. Väggmålningarna tvättades och troligtvis gjordes också en del retuscher. Under 2014 togs det ursprungliga kalkstensgolvet fram under en heltäckningsmatta från 1980. Gradänger under västra läktaren revs. I församlingsutrymmena har förändringar framför allt berört ytskikt som målats om. Vaktmästarbostaden i församlingshusets andra våningsplan har en mycket välbevarad interiör och planlösning med bland annat ett kök där inredningen är bevarad i sin helhet.

Huvudingången vid långhusets sydvästra sida leder in till en smal hall/tambur med ingångar till församlingshemmet mot öster och kyrkorummet mot norr. Golvet är lagt av murtegel, väggarna putsade och taket består av brun träpanel. Väggarna är nedtill målade under senare tid med svamptechnik i blått mot vit botten och i ovankant löper en schackrutig bård. Över innerdörrarna till långhuset och församlingshemmet finns ursprungliga dekormålningar med symboliska motiv i bruna och gula nyanser i form av en uggle på en bok och fågel Fenix.

Kyrkorummet består av långhuset som är öppet genom en bred triumfbåge mot koret och två rundbågiga öppningar till ett sidoskepp i söder med en läktarvåning. Rundbågarna utgår från en kraftig kvadratisk valvpelare med kapitäl i form av stiliserade blad. I väster finns en orgelläktare vars underbyggnad är öppen till kyrkorummet genom ett brett valv. Orgelfasaden är samtida med den nuvarande orgeln från 1973.

Väggarna i långhuset blottar nedtill tegelmuren medan dess övre delar är putsade och vitmålade. I övergången till den putsade ytan finns en meanderliknande mönstermurning i tegelmuren. Den putsade väggen har en bård i form av en akantusslinga i rött och orange mot gråblå botten. Samma bård löper även längs dörr- och fönsteröppningar. I koret är de putsade väggarna helt täckta av målningar bestående av liksidiga kors inom akantusslingor i blått, lila och gult. Triumfbågen är dekorerad med målade vindruvsklasar, akantus och kors med strålkran.

Kyrkorummets innertak består av ett fyrdelat brädtak med ett horisontellt parti i sidorna och sadeltak över mitten som är förankrat till en stomme i kyrkans taklag. Vid sidorna vilar innertakets bjälklag på murade konsoler. Bjälkarna i innertakets bärande konstruktion är synlig och dekorerade liksom brädtaket med fantasifulla stiliserade rankor, bårder, korsformer och andra geometriska former i milda färger av framför allt vitt, svart, orange och gult mot det bruna brädtaket. Korets platta innertak är dekorerat på liknande sätt. Även läktarvåningarnas barriärer är utförda av träpanel med målad dekor.

Sidoskeppet har sin trappuppgång från tamburen. Orgelläktaren nås via två trappor från långhuset. Orgelläktaren vilar på ett bjälklag lagt ovanpå en tvärmur mot långhuset och i väster på inmurade konsoler av tegel. Bjälkändarna är synliga och formade som hammarskallar med svart och orange målad dekor. Läktarbarriären består av ett ramverk med kvadratiske fyllningar och lodräta pilasterformer med geometrisk dekor mellan profilerade listverk. Barriären är målad i brunt, blått, vitt och svart. Sidoskeppets barriär är utförd på samma sätt.

Långhuset, sidoskeppet, läktarvåningen och utrymmet under läktaren upptas av en bänkinredning på ett gjutet golv där det tidigare legat ett något upphöjt brädgolv. Gångarna kring bänkkvarteren och i koret är lagt med kalkstensplattor.

Bilden till vänster visar kyrkans sakristia och till höger kyrkan och klockstapeln från sydväst.

En trappa med fyra steg leder upp till koret. Koret är inrett med altare och altarring och ett stort kors på väggen vid altaret. Predikstolen är belägen vid långhusets nordöstra hörn och nås via en trappa från koret genom en öppning i långhusets östra mur. I korets östra sida finns en rundbågig dörröppning till sakristian. Sakristians golv består av rött murtegel. Innertaket av brädor och väggarna är utförda och dekorerade med målningar i form av växtrankor med klockliknande blommor.

Inredning och inventarier

Altaret är murat av tegel och slätputsat liksom altarskivan/altarets ovansida.

Altaruppsatsen utgörs av en låg skärm av genombrutet gallerverk av trä flankerat av två fyrkantiga träpelare. Träpelarna och en bård längs skärmens ovansida är dekorerade med utskurna geometriska bårder och kristna symboler. På väggen över altaret och dess omfattning sitter ett stort latinskt kors i trä med en solkrans omfattat av ett rundbågigt listverk. Altaruppsatsen är brunlaserad med blå, röda och förgyllda detaljer.

Altarringen är halvcirkelformad med knäfall och handfall klätt i gulbrunt tyg. Snickerierna är målade i brunt, svart och guld och utgörs av ett ramverk med kvadratiska fyllningar.

Dopfunte av gjuten cement bestående av en kvadratisk fotplatta avsmalnande koniskt skaft med sockelvulst nederst och samt rundad cuppa vars övre halva är åttkantig och dekorerad med latinska kors i relief.

Predikstolen har sexsidig korg av trä bestående av ett ramverk med fyllningar och en profilerad överliggare. Korgen är målad i olika bruna nyanser samt blått, guld och rött och dess sidor dekorerats av geometriska former. Korgen står på en huggen sandstenskonsol i långhusets östra mursida.

Bänkinredningen är öppen och består av ett ramverk med spegelfyllningar och gavelsidor med fempassformade krön. Bänkarna är brunlaserade med röda och blå bårder.

Orgeln byggdes 1973 av Anders Persson i Viken. Den har två manualer och pedal med sju stämmor. Orgelfasaden är samtida med orgeln. Fasaden är tredelad med synliga pipor inom en hög mittlåda och två lägre sektioner.

Övrigt

Kyrkorummet är försett med mycket tidstypiska lampkronor och lampetter av järn i jugendstil, ritade av kyrkans arkitekt Martin Cronsio.

Kyrkotomt

Kyrkan omges av en kyrkotomten planlagd som en park av kyrkans arkitekt. Den består av grästäckta ytor och höga uppvuxna lövträd. Parken sluttar kraftigt mot väster och ett par trappor framför kyrkan leder ned till parkens västra del. Närmast kyrkan, intill huvudingången i väster, finns en låg tegelmur med järnräcken som ramar in planteringar vid församlingslokaler-
nas västra och södra sida. Utmed vägen, längs planteringens södra sida är marken terrasserad med en låg stenmur och innanför denna finns en låg häck.

Byggnader på kyrkogården

Sydväst om kyrkan finns en klockstapel från 1928 som enligt uppgift ska vara en kopia av en motsvarande vid Ersta diakonianstalt i Stockholm. Stommen består fyra hörnstolpar av tjärat furutimmer med kryssförsträvning mellan och avtäckt av ett sadeltak av spån. Klockan är gjuten av Olssons gjuteri i Ystad 1928.

Karaktärisering

Billesholms kyrka tillhör den unika bruksmiljön som växte upp kring gruvhanteringen i området. Området närmast kyrkan är planlagt som en trädgårdsstad enligt tidens ideal med pittoreska villor i traditionell stil och grönskande trädgårdar. Hela området präglas av ett helhetstänkande i arkitekturuttryck, hög kvalitet i materialval och utförande och en stor omsorg om detaljer. Området kan jämföras med egnahemsområden som uppfördes under samma tid.

Kyrkans arkitektur är utförd i en blandning av jugend, och nationalromantik som delvis knyter an till äldre kyrkoarkitektur och äldre nordisk arkitektur. Framför allt invändigt märks jugendepokens och arts and crafts-rörelsens känsla för dekorativ utsmyckning som anpassats till sitt sammanhang och blandas med olika influenser, symbolik och stilar. I kyrkan finns närmast uttryck för *Horror Vacui* (lat. skräck för tomrum) då alla delar och ytor har ägnats en dekorativ uppmärksamhet. Takens och väggmålningarnas dekorativa verkan spelar en framträdande roll för upplevelsen av kyrkorummet och samspelar väl med kyrkans fasta inventarier och träinredning. Kyrkans exteriör och interiör bildar tillsammans en välkomponerad och mycket tidspräglad helhet med mycket höga arkitektoniska, estetiska och kulturhistoriska värden. En viktig del av kyrkans karaktär är att församlingslokalerna har integrerats i kyrkobyggnaden. Billesholms kyrka är därmed en av de första moderna kyrkorna där församlingsverksamheten har uppmärksamats i arkitekturen. Kyrkan kan mycket väl räknas bland de främsta kyrkliga monumenten i Sverige från sin tid då tidsepokens uttryck är ovanligt konsekvent utförd och därtill är mycket välbevarat. Som jämförelse kan nämnas Engelbrektskyrkan från 1914 ritad av Lars Israel Wahlman, Högalidskyrkan (1916-1923) i Stockholm ritad av Ivar Tengbom och Hjortshagens kyrka invigd 1909, ritad av Carl Bergsten.

Kyrkans arkitekt är relativt okänd men förtjänar att lyftas fram genom sin verksamhet i Billesholm och i synnerhet genom Billesholms kyrka. Hans mångsidighet märks inte minst genom de välritade armaturerna och kyrkans specialritade fasta inredning. Hantverkarna som tillverkat inventarierna har troligen varit handplockade och lokalt verksamma vilket förstärker värdet av kyrkans inredning. En mästare som vi tyvärr inte vet namnet på har utfört målningarna i kyrkorummet väggar och tak. Dessa är mycket särpräglade och av hög kvalitet, till synes målade på fri hand. Kanske har målaren tillhört Filip Månssons verkstad som även dekorerade Engelbrektskyrkan, Högalidskyrkan och Hjorthagens kyrka i Stockholm.

Rekommendationer

- Områdets planläggning, parken och kyrkans orörda exteriör spelar en stor roll för upplevelsen av kyrkomiljön och har höga värden. Tillägg eller ändringar av denna miljö bör göras varsamt och med hänsyn till kyrkomiljöns värden.
- Kyrkans inredning är en del av arkitekturen och en väl komponerad helhet. Eventuella tillägg och ändringar bör göras mycket återhållsamt och anpassat till den befintliga miljön.
- Dekormåleriet inne i kyrkan är utfört med hög kvalitet där penseldragen skvallrar om målarens skicklighet. För att bevara målningarnas karaktär och kvalitet bör enbart konserverande åtgärder utföras.
- Församlingslokalerna och vaktmästarbostaden har höga värden både av kulturhistoriska skäl men också arkitekturhistoriska och estetiska skäl. Församlingslokalerna utgör en del av kyrkans anläggning och ska värderas tillsammans med kyrkorummet.

Skydd

Kyrkor och kyrkogårdar tillkomna före 1940 skyddas som kyrkligt kulturminne, enligt Kulturminneslagen 4 kap.

Källor

Vård- och underhållsplan för Billesholms kyrka, IT-ark arkitekter 2009.

Tre skånska gruvorter – en hembygdsbok om Bjuv, Billesholm och Ekeby, Bjuvs kulturnämnd 1984.

Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008.

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg, Riksantikvarieämbetet, (utkast) opublicerad 2012

Internet: Länsstyrelsen i Skåne/Kulturmiljöprogram/ Särskilt värdefulla kulturmiljöer i Skåne/Bjuvs kommun/Billesholm.

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2014-03-03

Fältinventering: Kerstin Börjesson

Kulturhistorisk karakteristik och bedömning: Författare, efter samråd med referensgrupp utsedd av Lunds stift

Rapportsammanställning och foto: Kerstin Börjesson

Granskning: Maria Sträng, Regionmuseet Kristianstad.

